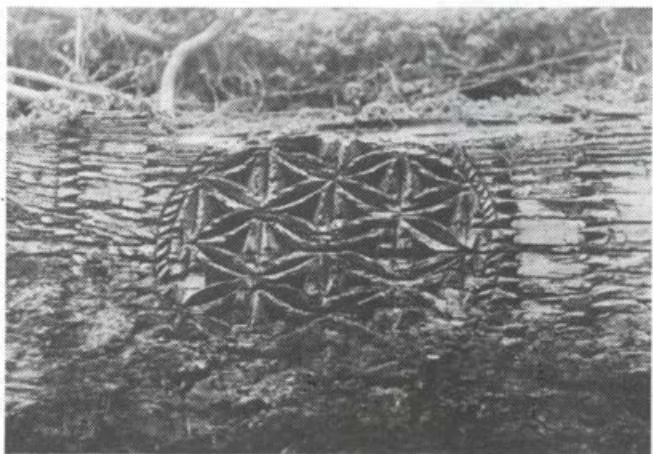

Rok Poles ROZETE NA TRAMOVIH KMEČKIH HIŠ^{1/}

Najstarejša Završnikova rozeta je v zelo slabem stanju. Povsod so najstarejše znane rozete sestavljene iz šestih rozet, razvrščenih okrog centralne rozete (Luče 1636 oz. 1643; Kranjska gora - Liznjekova hiša - 1776).

Stojimo v "hiši" - centralnem bivalnem prostoru kmečkega doma v Zavodnjah. Nad nami je zamolklo rdečerrjav glavni tram. Točno na sredini je na njem na spodnji strani izrezbarjen okrogel ornament: obrobjen je s pasom cikcaka in sestavljen iz šestlistnih rozet. Posneti robovi so na sredi trama prekinjeni, na tramu leži prečno na vsaki strani ornamenta pas žlebičev. Nihče od domačih ne ve, kaj ta znak pomeni...

Rozete smo skopirali s tramov in jih rekonstruirali - pričel je nastajati kataster.

^{1/} Sestavek povzema mojo raziskovalno nalogo ROZETE NA TRAMOVIH KMEČKIH HIŠ, izdelano v gibanju Znanost mladini & Mladi raziskovalci za razvoj občine Velenje (Center srednjih šol Velenje, Kulturni center Ivan Napotnik Velenje, mentor: prof. TONE RAVNIKAR, Velenje, maj 1991). Naloga temelji na terenskem delu v dveh raziskovalnih taborih za osnovnošolce in srednješolce v Zavodnjah (zaselku nad Šoštanjem) in študiju literature.

Če poskusimo razvrstiti zavodenske rozete "po starosti", dobimo naslednjo lestvico^[2]:

SLIVNIK

LETNICA: 1736

PREMER ROZETE: 19 CM

DEBELINA OBROBE: 2 CM

LISTI V NEGATIVU

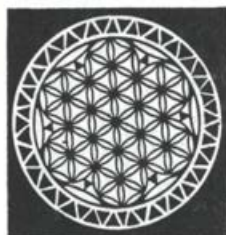
ZAVRŠNIK 1

LETNICA 17??

PREMER ROZETE: 10 CM

DEBELINA OBROBE: 1 CM

LISTI V NEGATIVU

ZAVRŠNIK 2

LETNICA: _

PREMER ROZETE: 13,5 CM

DEBELINA OBROBE: 1,5 CM

LISTI V NEGATIVU

ZAVRŠNIK 3

LETNICA: 1801

PREMER ROZETE: 12,5 CM

DEBELINA OBROBE: 1,5 CM

LISTI V POZITIVU

[2] Vse objavljene rozete so pomanjšane za 82%.

SEDLAR

LETNICA: 1813

PREMER ROZETE: 14 CM

DEBELINA OBROBE: 1,5 CM

LISTI V NEGATIVU

HRIBAR

LETNICA: _

PREMER ROZETE: 13,5 CM

DEBELINA OBROBE: 1,5 CM

LISTI V NEGATIVU

KOŽELJNIK 1

LETNICA: 1844

PREMER ROZETE: 20 CM

LISTI V POZITIVU

KOŽELJNIK 2

LETNICA: 1895

PREMER ROZETE: 10 CM

DEBELINA OBROBE: 1 CM

LISTI V POZITIVU

ZDOVC - kašča

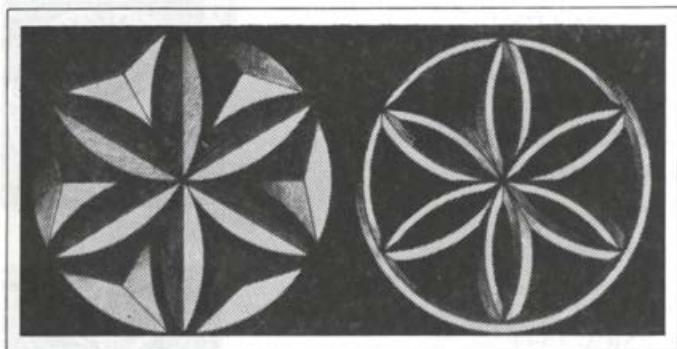
LETNICA: 18??

PREMER ROZETE: 14 CM

LISTI V POZITIVU

Zanimiva je degeneracija, poenostavljanje rozet s časom: starejše rozete so globoko vrezane in zelo natančno izdelane; mlajše ko so, plitkejše so, črtno vrezane, obroba je poenostavljena, rozeta dobiva svojo osnovno, enostavno šestlistno obliko. Na prelomu 19. v 20. stoletje rozete izginejo...

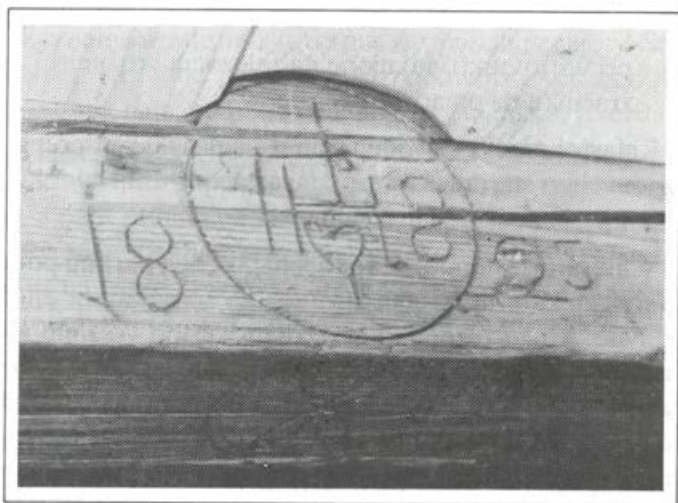

Pri starejših ornamentih so "listi" poglobljeni in le rob lista ostane v prvotni višini trama (negativ); pri mlajših rozetah je rob lista vrezan, poglobljen, listna ploskev pa ostaja v prvotni višini (pozitiv).

V literaturi nisem našel nobene rozete, ki bi po kompleksnosti, lepoti in kvaliteti izvedbe dosegala Slivnikovo. Celoten strop je pri Slivnikovich izvrstno ohranjen.

Završnikova najstarejša rozeta je več kot 1 cm globoko vrezana in v izredno slabem stanju. Tram stoji zasukan za 90 stopinj preko podboja vrat in po prenovi hiše ni imel več prave funkcije. Prvotna hiša je bila zgrajena sredi 18. stoletja ali še prej, saj najdemo na poznejšem glavnem tramu letnico 1801. Treh različnih rozet v eni hiši na Slovenskem še niso opisali. Posebno druga rozeta je izredno lepa, prav čipkasto, filigransko izdelana - v literaturi ji nisem našel para. Hišo, ki se je že sesula sama vase, bodo podrli, les porabili za kurjavo...

Tudi Sedlarjeva stara hiša se podira, mnogokrat prebeljen tram je nagnit in prhel.

Tram v Koželjnikovi stari hiši. Strop je nov, izdelan z velikim posluhom za staro, da se še vedno vidita monogram in rozeta.

V Koželjnikovi stari hiši sta dva prostora, v obeh sta trama z rozeto. Na bočni strani trama v prvem prostoru je vrezana krožnica z monogramom IHS, tram je bil prebeljen, a je zdaj skrbno očiščen in lakiran s prozornim lakom. Gospodar pravi, da je bil tram (ko je "odluščil" omet) črn, vendar se je dal lepo umiti z vodo.

Tram v Zdovčevi kašči je bil večkrat prebeljen z apnenim belilom, zato je rozeta slabo vidna. Kaščo (ki je bila tudi atelje kiparja Ivana Napotnika) bodo menda podrli.

V Zavodnji smo našli šestlistne rozete še:

- pri ZDOVCU na kozolcu,
- pri OLETU je bila rozeta baje na tramu stare hiše, ki je že porušena,
- pri NAPOTNIKU so tri rozete na kozolcu,

- pri HRASTNIKU na podu kozolca in na vratih v staro hišo,
- pri KOŽELJU na kozolcu,
- pri VODOVNIKU vluknjano na železnem krožnem zračniku na omari za živila.

Kataster rozet v Zavodnji smo izdelali nekaj let prepozno: veliko starih hiš z rozetami so že porušili, nedokumentirana dediščina je izgubljena.

V literaturi beremo: da so rozete poseben okrasni poudarek nekaterih lesenih stropov; da so nekatere enostavne, druge raznoliko sestavljene, črtno vrezane ali rezljane; da gre za čist geometrijski vzorec, ki ga je tesar zarisal s šestilom; da gre v ornamentiki stropnega trama na alpskem področju za prevod motiva rebrastega svoda; da način oblikovanja zelo spominja na ornamentalne podrobnosti, kakršne poznamo v poznogotski arhitekturi in v oblikovanju pohištva; da ima rozeta sredi trama podobno vizuelno funkcijo kot sklepnik na rebrastem svodu v cerkvi; da se stropi z rozetami pojavijo v posameznih hišah na Koroškem, Štajerskem, Gorenjskem in Dolenjskem, pa tudi na Tirolskem; da je strop v kmečkih hišah v 15. oziroma 16. stoletju kopija stropov meščanskih hiš.

Rozete so torej opažene in opisane, vendar literatura definira samo znak, ne definira pa tistega, kar je z znakom označeno^[3] - kaj je rozeta pomenila v življenju kmeta?

[3] Proučevane rozete jasno pokaže, da se je slovenska etnologija šele dobro rodila iz etnografije - dostopna domača literatura rozete le precej natančno opiše (graphos), ne spusti pa se v pojasnjevanje njihovega pomena za človeka in v iskanje konteksta, v katerem so bile pomembne (logos).

ŠESTLISTNA ROZETA - PREVOD MOTIVA REBRASTEGA SVODA

Korenine šestlistnih rozet na stropnikih segajo v čas gotike. Krašenje konzol in sklepnikov je v več sunkih prodrlo k nam od severa, najprej na Štajersko. Zvezdasti obok v cerkvah je pomnožil število sklepnikov, ki so figuralno ali geometrijsko krašeni in po zapletenih sakralnih programih hierarhično razporejeni po stropu - s svojimi točno določenimi mesti koncentrirajo pozornost na osrednji in najpomembnejši sklepnik s podobo ali simbolom Kristusa nad glavnim oltarjem.

Tudi vsi arhitekturni členi razgibanega stropa kmečke izbe: plohi, stropniki in glavni tram s svojo lego (navzkrižno v več nivojih eden nad drugim) in obdelavo (posneti robovi, plitvo rezljani pasovi) koncentrirajo pozornost na sredino stropa, na rozeto. Je tudi ta simbol Kristusa oziroma točno določenega reda, ki vlada na svetu in ki daje vsakemu posamezniku svoje mesto v sistemu?

Rozeta gotovo ni znak tesarja, ki je strop izdelal - stavbarji so se podpisovali z enostavnimi črtnimi znamenji, inicialkami ali imeni. Nelogično je, da bi tesar izbral za svoj znak ornament, ki ga je presneto zahtevno izrezbariti in da bi hišni gospodar dovolil, da se tesar na veliko "podpiše" prav na sredo glavnega bivalnega prostora.

Rozete so značilnost druge kulture, ki so jo k nam prinašali tuji mojstri, ki so pri nas gradili cerkve, gradove in obzidja, prezidovali meščanske hiše... "Mojstre iz Furlanije so vabili največ na Kranjsko, mojstri s Češke, Bavarske ali Tirolske pa so delali po Koroškem in Štajerskem."^{4/} Poznogotska likovna shema rebrastega svoda

4. Peter Fister: *UMETNOST STAVBARSTVA NA SLOVENSKEM, CANKARJEVA ZALOŽBA* 1986, str.157

se je na Tirolskem prenesla v oblikovanje stropnih tramov, modo le-teh pa so mojstri prinesli tudi k nam.

Predvsem ne smemo pozabiti: "Simboli so bili skriti v vseh delih stavbarstva, od uporabljenega gradiva, mer, do posebnih oblik (šilast lok)... V resnici sploh ni šlo za skrivanje simbolov, ampak je bil to obvezen jezik, kakršnega je razumel vsakdo, od "neukega" kmeta do večinoma le nemško govorečega in mislečega fevdalca. Tako simbolno moramo zato tudi razumevati stavbarstvo ob zaključku srednjega veka, ter ne smemo iskati le nekih umetniško pogojenih vzrokov za tedanje oblike..." /5/

Ornamentika nima skoraj nikoli le okrasne, likovne funkcije. Njena vloga je dopolnjena z neneposredno spoznavno dimenzijo - ni le znak, pač pa predvsem simbol.

"Naravni simboli so izvedeni iz nezavedne vsebine psihe in zato predstavljajo veliko število variacij glavnih arhetipskih slik. V mnogih primerih jim lahko sledimo do njihovih arhaičnih korenov - to je do idej in slik, ki jih najdemo v najstarejših zapisih in primitivnih družbah." /6/

Šestlistna rozeta je tak simbol: na zvoniku cerkve svetega Andreja v Šaleku opazimo okrog bifor na vseh štirih straneh v navzgor obrnjenem trikotu razporejene preproste dvobarvne rozete; na srednjeveških grbih mest in plemiških rodbin so pogoste šestkrake oblike, podobne zvezdam ali rozetam - pri nas v grbu Kamnika, Kranja, Višnje gore, Celja. Na okenskem portalu Andrejeve in Benkove hiše v Podpeči na Koprskem iz 1490 sta plastično izklesani dve rozeti. Šestlistna rozeta, obrobljena s pasom cikcaka je izrezbarjena v nosilni tram v Zadrecki dolini, v stropnik hiše v Podvolvljeku pri

5. *ibidem*, str.163

6. Carl G. Jung, M.L. von Franz, Joseph L. Henderson, Jolande Jacobi, Aniela Jaffe: *ČOVJEK I NJEGOVI SIMBOLI*, Mladost, MK, Ljubljana 1987, str.93

Lučah (1636, 1646) in Liznjekove hiše v Kranjski gori (1776). V Kočah pri Prestrenku se pojavi šest rozet v družbi drugih krščanskih simbolov (IHS, dve monštranci) na okenskem okviru (1776). Po ena rozeta je naslikana na vsaki strani baročnega portala na Podpetnikovi kašči v Gostinji vasi (1771), dve rozeti sta izklesani na bidermajerskem portalu v Črni na Koroškem (1836). Pasovi rozet se pojavljajo na tesarskih skrinjah v Prekmurju, na poslikanih skrinjah v Poljanski in Selški dolini (17., 18. stoletje), na omarah, nečkah, žličnikih, torilih, na zibelkah, na hišnih oltarčkih, jarmih, sodih, brentah, prešah, peščenih urah, možnarjih, pisavah za zaljšanje trničev... - pogostost pojavljanja rozete ilustrirajo le nekateri primeri iz Slovenije.

Na žličniku iz Jurčičevega muzeja na Muljavi se večkrat pojavi šestlistna rozeta.

Družba simbolov, znotraj katere se pojavlja šestlistna rozeta, nakazuje njeno povezanost s krščanstvom: IHS, monštranca, golob, pentagram, križ vseh oblik, riba, petelin, vinska trta z grozdi, oranta, Marija z otokom, Kristus, razpelo...

RAZLAGA SIMBOLA ŠESTLISTNE ROZETE

Če rozeto razčlenimo na geometrijske elemente dobimo eno krožnico (KROG) in ŠEST listov. V slovarju simbolov tak znak razlagajo kot "floreálni motiv v heksagonu, vpisanem v krog: simbol ciklusa sprememb zemeljskega časa (poligon) in neskončno trajanje (krog), večnost in vseobsegajoče."^{7/} Rozete, ki jih najdemo na zvoniku cerkve sv. Andreja v Šaleku, so dvobarvne; ena trojica listov je RDEČA in ena trojica MODRA. Identična rozeta se pojavi tudi na kašči Krištanove domačije na Selah. Krog, število šest ter rdeča in modra barva so karakteristike rozete, ki nosijo svoje simbolične pomeni. Rozeta predstavlja sintezo teh pomenov, nosi globlji smisel.

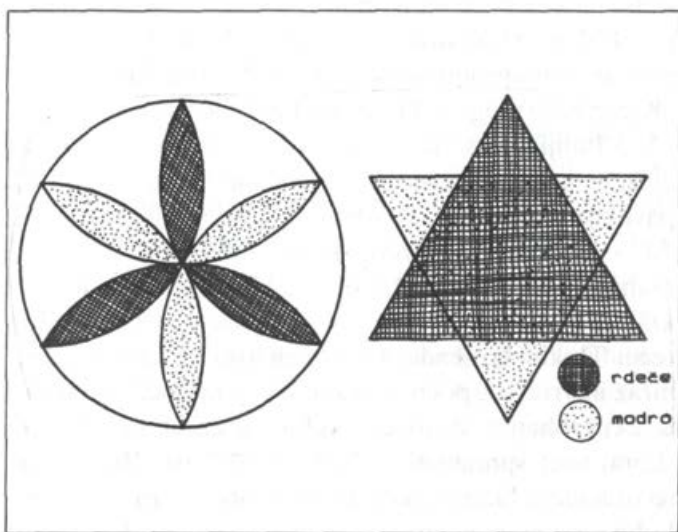
Krog je razširjena točka, soroden ji je po homogenosti, odsotnosti razlikovanja ali razdelitve. Krog zaznamuje popolno gibanje, nespremenljivo, brez začetka, brez konca, brez odstopanja. Koncentrični krogi predstavljajo hierarhijo, ki se viša proti središču in manjša navzven. Krog je predvsem simbol Časa in Boga.

V svetem pismu stare zaveze je vseskozi zelo prisotna razlika med številom šest in številom sedem. Šest simbolizira navadnega človeka z vsemi človeškimi napakami, medtem ko število sedem simbolizira božjo popolnost in posebnost, ki presega človeškost, vsakdanjost. Vsakih sedem let je Bog ukazal odpustno leto, vsakih sedem let

7. Jean Chevalier, Alain Gheebant: *RIJEČNIK SIMBOLA* mitovi, sni, običaji, geste, oblici, likovi, brojevi, Drugo, prošireno izdanje, Nakladni zavod Matice Hrvatske, str.163

mora zemlja počivati, vsakih sedem dni mora počivati človek - kot je počival Bog, ko je v šestih dneh ustvaril Svet. Šest je zadnja stopnja, preden se cikel zaključi in tako predstavlja šest možno popolnost, ki jo simbolizira šest enakostraničnih trikotnikov, vrisanih v krog.

Pri dvobarvnih rozetah dobimo vtis, kot bi se rdeč in moder Y križala v središču, kot bi dve nasprotji prehajali eno v drugo - analogno heksagramu - liku, sestavljenim iz dveh prekrivajočih se enakostraničnih trikotnikov tako, da je vrh enega obrnjen navzdol, vrh drugega pa navzgor (šesterokraka zvezda). Ta oblika simbolizira zedinjenje moškega božanstva z ženskim - iz nasprotja se rodi nova celota, začne se nov cikel. Lahko polarnost - dva principa - moškega (dobro, moč, oblast, aktivnost, rdeča barva, sonce) in ženskega (zlo, pasivnosti, modra barva, polmesec) - najdemo v krščanski filozofiji, ki je uravnavala miselne tokove in zgodovinska dogajanja v našem prostoru?

Analogija med dvobarvno šestlistno rozeto in heksagramom.

Prvotne religije so bile politeistične in dualistične (množica bogov, razdeljenih na dobre in slabe). Na razumljiv način so razlagale mesto človeka v svetu - prikazovale so večni boj med dobrim in zlim, iz katerega se rodi nov življenjski cikel (boj med silami teme in svetlobe, poletja in zime, prevlada pomladi nad zimo, smrt in ponovno vsakoletno rojstvo boga odrešenika). Večno menjavanje rojstva, rasti in umiranja, ki ga je navaden človek opazoval vsak dan, je bilo v religiji jasno prikazano, obredje ga je razločno ponazarjalo in s tem ljudem preganjalo strah pred tem, da se cikel ne bi začel znova - to je tudi primarna simbolna plast rozete.

Kršćanstvo pa temelji na obstoju enega boga, ki vstane, da bi sedel desno ob svojem Bogu; njegovo vstajenje se dogodi enkrat za vselej in mit to samo slavi. Takšna situacija precej slabše pojasnjuje svet, na katerem človek živi in v katerem se prepletajo vplivi dobrega in slabega, zato so imeli (in še imajo) ljudje občutek, da je obredje treba na nek način dopolniti. Nastajale so sekte; njihov preoblikovan krščanski nauk je temeljil na dualizmu, na prastarem nasprotju med dobrim in zlim načelom. Cerkev jih je goreče preganjala (križarske vojne v Bosni, J Franciji, S Italiji...), a so vztrajno vznikale vedno znova: mazdaizem, mitraizem, gnostiki, manihejci (Iran, 2., 3. stol.), pavlikijanci (Bizanc, 7. - 9. stol.), bogomili (Bolgarija, 10. - 13. stol.), patareni, katari, albigenci, valdenci (zahodne dežele, 11. - 13. stol.)... Dualizem je prodiral v krščanstvo - pojavi se že na začetku svetega pisma - Bog reče: "Dokler bo zemlja, ne prenehaj odtlej setev in žetev, mraz in vročina, poletje in zima, dan in noč." (Genesis, 8, 22) Obhajilo Mitrovega kulta s kruhom in vinom je skoraj brez sprememb prešlo v krščanstvo, dualistične so tudi ideje Janeza Krstnika. Krščanstvo primarne simbolike rozete ni negiralo, pač pa je čeznjo prilopilo svo-

jo plast: kot je bila v prvih religijah rozeta simbol bistva nauka (dualizem, cikel časa), je tudi v krščanstvu simbol njegovega bistva - Kristusa.

VZPOREDNICE MED ROZETAMI IN MANDALAMI ALI ZAKAJ SE POJAVIJO ROZETE NA TRAMOVIIH PRAV V ZAČETKU 17. STOLETJA?

Rozete spadajo po teoriji psihologa C. G. Junga v arhetipsko skupino mandal, najdemo jih lahko tako na Vzhodu kot na Zahodu in predstavljajo univerzalno simbolično strukturo. Obredne mandale tibetanskega budizma so stilizirane in simbolno enotne. Likovno ponazarjajo holistični koncept narave in človeške duševnosti - potencialno celotnost vseh struktur, od atoma do zvezde, od miselnega utrinka do človeške osebnosti. Mandala ponazarja dogodek, ki mu fiziki pravijo "big bang" (velika eksplozija, ki je razbila primarno zgoščeno maso energije in jo pognala na vse strani, ter z diferenciacijo osnovne polarnosti ustvarila materijo, prostor in čas). Mandala vsebuje več ravni: kozmično, psihično, seksualno... Ni pa samo likovni izraz določene nezavedne vsebine, ampak ima tudi povratni učinek - mandale dajejo pobudo za integracijo in zedinjenje psihičnih nasprotij v procesu osebnostne realizacije, ko fragmentirana osebnost dosega psihično enotnost in stabilnost. Mandale simbolizirajo novo rojstvo, nov začetek, doseganje popolnosti.

V 15. in 16. stoletju so v našem okolju potekali močni gospodarski, kulturni in politični premiki. Povečal se je pritisk fevdalcev na podložnike, tekle so medfevdalne borbe, spreminjal se je finančni sistem, uvajali so obvezno vojaško službo in dodatne davke. Visoka inflacija in razvoj kmečke obrti in trgovine sta povzročili krizo

meščanskih trgovcev; sledil je močan pritisk meščanstva na kmeta (obdavčenja, carine, mitnine, zaseganje blaga, naturalne dajatve...). Vsa bremena tistega časa so padla na rame kmetov, ki so izhod iz obupnega položaja iskali v vsesplošnih uporih. 17. in 18. stoletje je bil pri nas tudi čas najsrditejših preganjanj čarovnic in procesov proti njim. S svojim zveličanjem obsedeni ljudje so bili še vedno navezani na košček zemlje in večne cikle letnih menjav, čas je bil poln vraževerja, negotovosti, strahu pred lakoto, požari in Turki. Ogrožena je bila psihična in fizična eksistenca kmeta.

Jung ugotavlja: če je psihično življenje posameznika ogroženo, se v njegovih risbah in sanjah pogosto pojavlja krožni, nuklearni motiv - podoba psihičnega nukleusa, življenjskega središča osebnosti, iz katerega izvira ves razvoj osebnosti - podoba mandale.

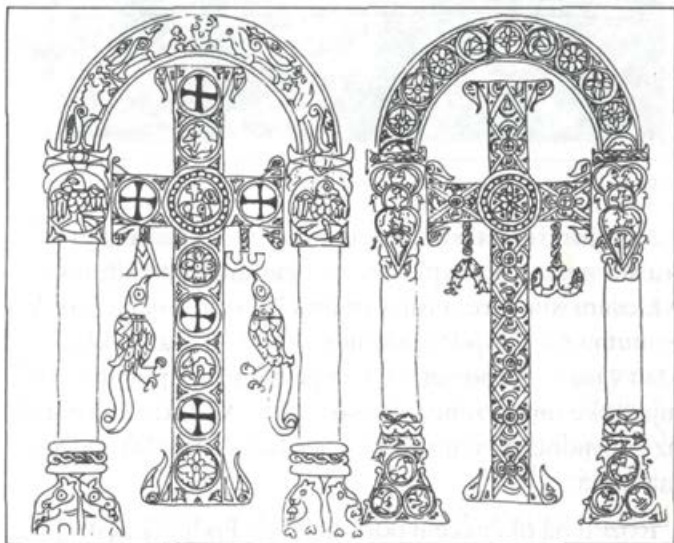
KRONOLOGIJA ŠESTLISTNIH ROZET

Množični pojavi rozet si ciklično sledijo skozi zgodovino - enake variacije rozet nademo na torilih z Velike planine in na grških preprogah, na sudanskih amuletih in zavodenskih stropnih tramovih...

Prve rozete so bile povezane s simboliko prehajanja iz ene življenjske oblike v drugo - s smrtjo. Risali so jih na grške kraterje (ogromne posode, ki so služile za nagrobne spomenike), pojavljajo se na etruščanskih grobnih dodatkih v obliki vozov. Rozeta z vrat grobnice v Kefer Yesefu v Palestini iz Rimskega obdobja je že z židovstvom (oz. kasneje krščanstvom) povezan simbol - najdemo jo v družbi z devetkrakim svečnikom in skrinjo zaveze. Na antičnih rimskih mozaikih prevladuje geometrijsko krašenje, pogost motiv je tudi šestlistna rozeta. Na fotografijah rimskih katakomb popolnoma

natančno izdelanih šestlistnih rozet ni, pač pa so prostoročno risane ali grobo klesane v sarkofage kot zvezde v poklonu treh kraljev. Šestlistne rozete najdemo tudi na dvokapniških pokrovih preko japonskih žar iz doline Une in okolice Bihaća.

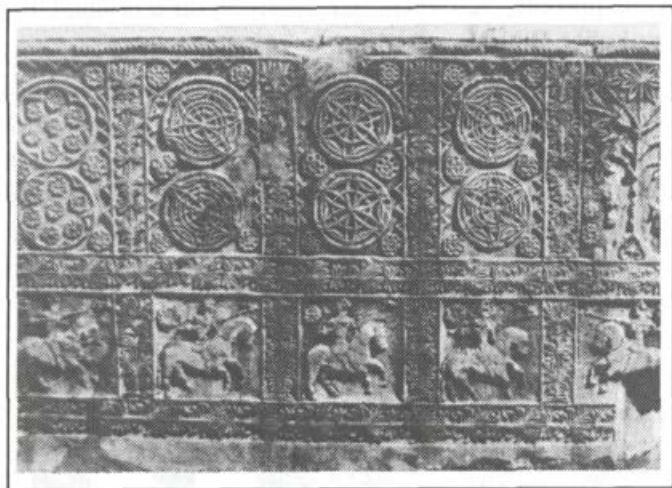
Simbolno vrednost, ki jo je imela rozeta v starem krščanstvu, spoznamo v Gelasijevem zakramentarju iz merovinške Francije. Dva križa iz tega zakramentarja se razlikujeta v pomembni podrobnosti: v sečišču krakov je na prvem križu jagnje, na drugem šestlistna rozeta. Če lahko šestlistna rozeta s svojo simboliko zamenja simboliko jagnja, se šele zavemo, kako močan simbol je to (bil).

Dva križa iz Gelasijevega zakramentarja.

Rozete najdemo na bizantinskih skulpturah, na skrinjicah iz slonove kosti (9., 10. stol.), na kapitelih romanjskih stebrov. Samostojne ali v frizu se pojavljajo v množici krščanskih, egiptovskih in grških simbolov na grobnih kamnih srednjeveške Bosne - na stečkih.

V Sudanu so srebrne amulete s šestlistnimi rozetami nosile ženske, ki naj bi postale matere; rozeta je simbolizirala prošnjo za plodnost in blagostanje.

Med ornamentalno dekoracijo na stečkih so tudi šestlistne rozete.

Najstarejši šestlistni rozeti v našem kulturnem prostoru sta nastali pod vplivom rimskih umetnostnih tokov - vklesani sta v reliefni kamen ("poštna kočija") iz Virrunuma na Gosposvetskem polju (2., 3. stol.), ki je vzi-dan v južno steno cerkve Gospe Svete in upodablja vož-njo neke umrle žene v onostranstvo. Vse, kar voz naredi iz "navadnega" v mrliškega, je dvojica šestlistnih rozet na njem.

Rozeti na okenskem portalu hiše v Podpeči v Istri (sre-dina 15. stoletja) izvirata iz beneške gotike fiorite (cvetlične gotike) - nastali sta pod vplivom italijanskega prostora, kamor so podobni ornamenti prodirali iz vzho-da preko vpliva Bizanca (romanika).

V 16. in 17. stoletju se razmahne živahna gradbena de-javnost, tudi naši kmetje gradijo nove hiše ali preurejajo

stare. Pod vplivom meščanskih hiš se na podeželje širi moda stropa z glavnim stropnim tramom. Kakor meščanom tudi bogatejšim kmetom gradijo hiše izučeni tesar-ski mojstri. Ti prihajo k nam predvsem s Tirolske in prek njih se prenese Tirolska shema stropa z rozeto na tramu na naš prostor. Rozete so komplicirano konstruirane in natančno in globoko vrezane.

V 18. stoletju postanejo plitvo vrezane šestlistne rozete v številnih variacijah obvezna sestavina ornamentalnega okrasa vsega, kar je kmeta obdajalo: posodja, orodja, pohištva.

V 19. stoletju moda rozet izzveni; tramovi na kmečkih hišah se ožijo in prisilijo umetnika k poenostavljanju in izpuščanju podrobnosti. Že tako popolnoma plitvo izrezbarjene rozete izgubijo svojo funkcijo in ljudje pozabijo nanje. Spremenil se je čas, spremenil se je sistem - rozete niso več potrebne. S širjenjem mreže šolstva se viša prosvetljenost med ljudmi - izginjajo strahovi, prekletstva in uroki, mora... Že v devetnajstem stoletju prodirajo v hiše "Bohkovi koti". Identifikacija z religijo in prošnja po odrešitvi se zdaj v prostoru ne prezentira več z rozeto, ampak z razpelom, slikami na steklo, hišnimi žegni... Neposredno spoznavne upodobitve svetnikov bolj ustrezajo "ljudskemu okusu", ki se je pričel oblikovati v tem času. Rozete, elegantne in izčiščene likovne izraze pripadnosti religiji, izpodrinejo neposredno spoznavne figure, čeprav brez umetniške vrednosti.

Z dvajsetim stoletjem se rozetna ornamentika razblini. 1937 je dr. Jung zapisal: "Vem - tu pišem to, kar ve brez števila drugih ljudi - da je današnji čas doba izginjanja in smrti Boga." Izguba vsega svetega, nedotakljivega in religioznega je izpodnesla tla neneposredno spoznavnim simbolom, povezanim s smislom bivanja in prostorom človeka v svetu, tudi rozeti.

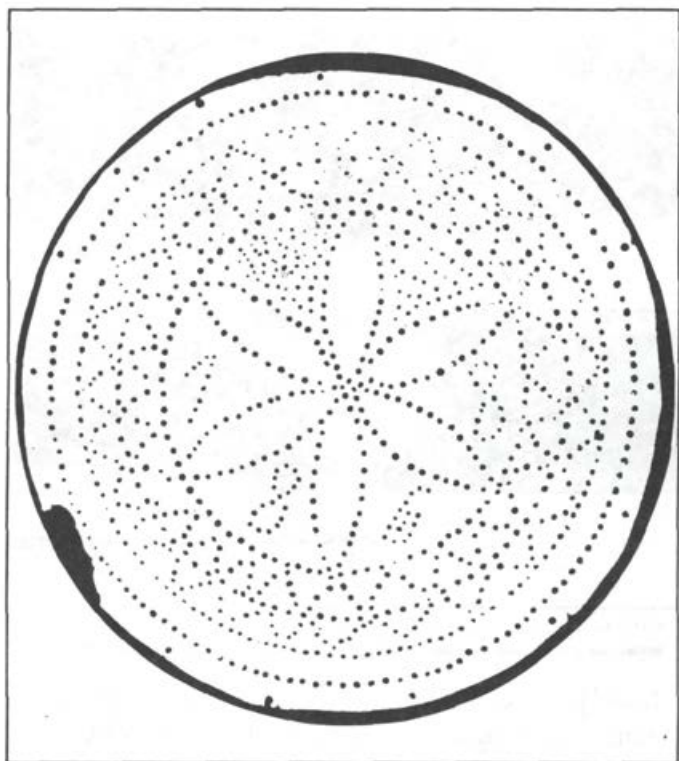
ŠESTLISTNE ROZETE NA SKEDNJIH, POSODJU IN POHIŠTVU

Rozete na skednjih so najpreprostejše oblike, izdelane so plitvo, kot bi bile le prilepljene na podlago. Pojavijo se tudi rozete, obrobljene s cikcakom, ki izstopajo iz poglobljenega ozadja. Pri Hrastniku je gospodar rekel, da so "rože" risali na skedenj s "podajalnikom" (dvorogimi vilami, s katerimi so si podajali žito) in so se menda le "špilali". Na deski starega poda kozolca je ena rozeta popolnoma izdelana, spremlja jo več krožnic, ki bi se šele lahko zapolnile z rozetami. Celoten pod je bil menda poln rozet... V svetem pismu se setev žita enači s podajanjem božje besede, žetev pa simbolizira poslednjo sodbo. So bile rozete v določenem obdobju izdelane na podih in drugih delih skednjev ob zaključku žetve kot želja po pomiritvi, po ponovni vzpostavitvi ravnotežja potem, ko ga je človek samovoljno prekinil, pa se je ta običaj do včeraj ohranil le kot igra - "špilanje", tekmovanje v spretnosti s podajalniki? Izdelava rozete s podajalnikom pokaže, da je bila konstrukcija šestlistne rozete možna že krepko pred izumom šestila.

Rozete najdemo na dnu sodov, brent, na prešpanih in na podih preš. Rozeto smo na vinarskih pripomočkih skoraj pričakovali takoj, ko smo predpostavili pomen rozete na skednju - saj Kristus vendar reče: Kruh je moje telo in vino je moja kri! Tudi trgatev je (tako kot žetev) sinonim za poslednjo sodbo; prešanje grozdja pa simbolizira Kristusove muke. Do konca 19. stoletja je vinarska oprema izključno geometrijsko okrašena, nato se pojavijo plitko rezbarjeni grozdi in listje trte. Spet lahko opazujemo razkroj ornamentike v neposredno spoznavne motive.

Pri Vodovniku v Zavodnjah smo našli šestlistno rozeto

izdelano z luknjanjem železne pločevine zračnika na omari za živila. Ornament v povezavi s hrano - gotovo v želji, da bi je bilo vedno dovolj (plodnost, blagostanje).

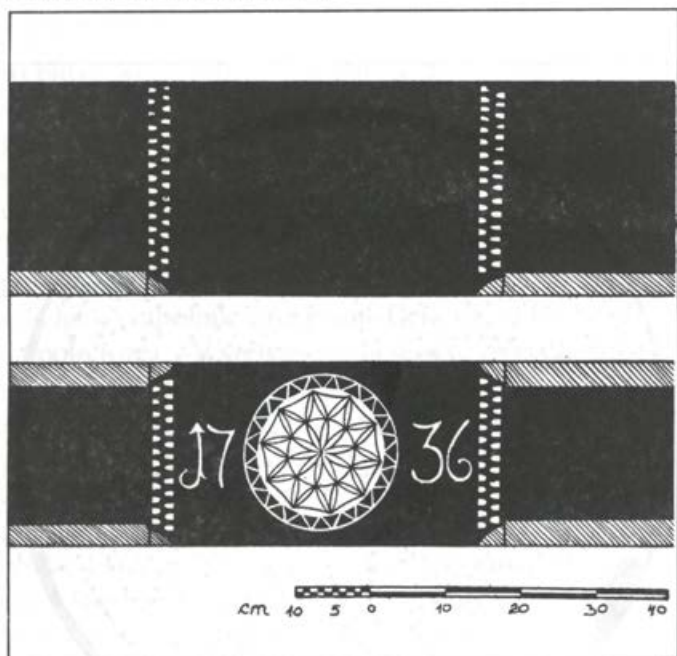

Podoba ornamenta, v luknjanega v zračnik Vodovnikove omare za živila je nastala, ko smo fotografski papir osvetlili preko zračnika. Letnica 1868 je razločna, letnico 1882 pa lahko zaslutimo v s pikicami posutem polju nad enico.

RAZMIŠLJANJE O SIMBOLU DESETDELNE ROZETE

Pri Slivniku je na tram v "hiši" v prvem nadstropju izrezbarjen krasen ornament in letnica 1736. Centralni krog s premerom 19 cm je radialno razdeljen na deset delov, vsak del je sestavljen iz trojice listov, razporejenih

v obliki črke Y. Rozeta je obkrožena s pasom cikcaka, ki simbolizira rodovitnost.

Líst iz katastra rozet iz Zavodenj s Slivnikovo rozeto. Zgoraj pogled na osrednji del trama od strani, pod njim situacija na spodnji strani trama. Razmerje 1:10.

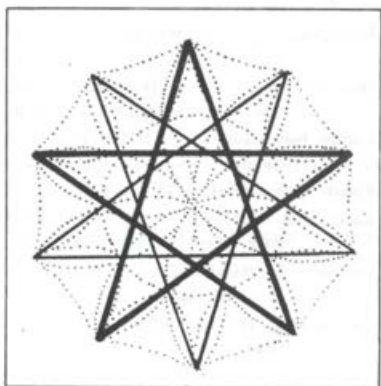
Jasno je, da kompliciranega ornameta ni bilo mogoče "izumiti" na tramu, saj tram ni širok 45 cm, kolikor potrebujemo za največjo pomožno krožnico. So obstajale pri konstrukciji predloge, skice, ki jih je tesar le kopiral na tram? To je edini ornament, kjer se pojavi v rozeti DESET namesto šest listov. Rozeta je v primerjavi z drugimi ornamenti najbolj dovršena - tako konstrukcija kot izdelava je popolna.

Morda lahko pri razlagi ornameta izhajamo iz podatka, da je bila v določenem času pri hiši sodnija. Vsekakor gre za najbogatejšo kmetijo na tem področju. Sod-

nik ali kmet, ki je gostil sodnika, je svoj položaj gotovo označil s posebnimi znaki v prostoru. Spomnimo se desetih božjih zapovedi, ki simbolizirajo vseobseganje Zakona, in šestih božjih resnic. Razlika med obema sklopoma je takoj opazna: deset zapovedi je nekako vzvišenih, postavljenih nad preprostega človeka, dobesedno obrazec za življenje, ki ti edini omogoča eksistenco na tem in onem svetu. Šest resnic pa ima pozitiven nadih, pomiri in vliva zaupanje in vero v prihodnost (tipična kompenzacijska funkcija). Šestlistna rozeta preprostega človeka pomiri s svetom in samim sabo, ga potolaži in mu vlije upanje na dobro življenje po smrti; desetlistna rozeta pa vsebuje sintezo vseh božjih zapovedi: bodi pokoren oblasti - tukajšnji in onostranski.

Druga osnova za razmišljanje bi lahko bilo dejstvo, da se da v ta desetdelni ornament vrisati dva zamaknjeno prekrivajoča se pentagrama (peterokraka zvezda, narisana z eno potezo). Pentagram je v ljudski umetnosti znan kot "morska taca", trutamora... - risali so ga predvsem na zibelke, da bi preganjal moro - pa se naenkrat pojavi v znaku sodnika. Lahko to razumemo kot potrebo po zaščiti sodnika, ko se spusti na področje, ki je domena boga - sojenje, razsojanje? Vsekakor nosita dva prekrivajoča se pentagrama močnejše obrambno in zaščitno sporočilo, kakor dva prekrivajoča se trikotnika, ki ju lahko vrišemo v šestlistno rozeto.

Danes se ljudje, ki še niso zapustili starih hiš, sploh ne zavedajo več, da je rozeta še vedno

prisotna na glavnemu tramu njihove hiše in se ne vprašajo, kaj pomeni - tram mirne duše obijejo z ladijskim podom ali del tramu z rozeto uporabijo za podstavek za motorno žago...

LITERATURA:

- Aleksandrovič Tokarev, Sergej: VERA V ZGODOVINI NARODOV SVETA po drugi, dopolnjeni izdaji iz leta 1965, Mladinska knjiga, Ljubljana 1974
- Artner, Tivaldar: SREČANJE S SREDNJEVEŠKO UMETNOSTJO, Mladinska knjiga, Ljubljana 1969
- Baš, Angelos: SLOVENSKO LJUDSKO IZROČILO, Pregled etnologije Slovencev, Cankarjeva založba, Ljubljana 1980
- Baš, Franjo: STAVBE IN GOSPODARSTVO NA SLOVENSKEM PODEŽELJU, Slovenska matica, Ljubljana 1984
- Cavendish, Richard, Trevor O. Ling: MITOLOGJA ilustrirana enciklopedija, Mladinska knjiga, Ljubljana 1988
- Cevc, Emilijan: SREDNJEVEŠKA PLASTIKA NA SLOVENSKEM od začetov do zadnje četrtine 15. stoletja, Slovenska matica, Ljubljana 1863
- Cevc, Tone, Ignac Primožič: KMEČKE HIŠE V KARAVANKAH, dediščina hribovskih kmetij pod Kepo, Stolom, Košuto, Obirjem, Pristovskim Storžičem in Peco, Ljubljana 1988
- Cevc, Tone: VELIKA PLANINA življenje, delo in izročilo pastirjev, Druga dopolnjena izdaja, Ljubljana 1987
- Flisar, Evald: ČAROVNIKOV VAJENEC, tretja izdaja, Pomurska založba, 1990
- Golob, Nataša: DVANAJSTERO MESECEV: Povezave in ikonografija likovnih in literarnih ciklov od pozne antike do renesanse, FF razprave Filozofske fakultete, Ljubljana 1985, Znanstveni institut Filozofske fakultete
- Hafner, German: KRETA IN HELADA, Umetnost v slikah, Klasična razdobja Antike, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1987
- Jovanović, Aleksandar: RIMSKE NEKROPOLE NA TERITORIJU JUGOSLAVIJE, Beograd 1984
- Jung, Carl Gustav: DINAMIKA NESVESNOG, izbrana dela C. G. Junga, iz nemščine prevedla Desa in Pavle Milekič, Matica Srpska, Beograd 1977
- Komelj, Ivan: GOTSKA ARHITEKTURA NA SLOVENSKEM Razvoj stavbnih členov in cerkvenega prostora, Slovenska matica, Ljubljana 1973
- Kuhar, Boris: ODMIRAJOČI STARI SVET, Prešernova družba 1972
- Kuret, Niko: PRAZNIČNO LETO SLOVENCEV Starosvetne navade od pomladi do zime, Druga knjiga, Družina, Ljubljana 1989
- Ludovico, Raggianti Carlo: VATIKANSKI MUZEJ - RIM, iz zbirke Muzeji sveta, Mladinska knjiga
- Lupuša, Maja: IZ TAKE SO SNOVI KOT SANJE, Jana, letnik XIX, številka 51, stran 14

- Makarovič, Gorazd: SLOVENSKA LJUDSKA UMETNOST, Zgodovina likovne umetnosti na kmetijah, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1981
- Mandić, Oleg: OD KULTA LUBANJE DO KRŠČANSTVA Uvod u historiju religija, Matica Hrvatska, Zagreb 1954
- Manzinelli, Fabrizio: THE CATACOMBS OF ROME and the Origins of Christianity, Scala, Firenze 1985
- Miletić, Nada: Umetnost na tlu Jugoslavije STEĆCI zajedničko izdanje: Izdavački zavod Jugoslavija, Beograd, Spektar, Zagreb, Prva književna komuna, Mostar
- Moody, Raymond: ŽIVLJENJE PO ŽIVLJENJU, Prosvijeta, Zagreb 1984
- Otorepec, Božo: SREDNJEVEŠKI PEČATI IN GRBI MEST IN TRGOV NA SLOVENSKEM, Slovenska matica Ljubljana, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1988
- Pajin, Dušan: VREDNOST NEOPIPLJIVOG Susret Istoka i Zapada nova era, Dečje novine 1990
- Puhar, Alenka: PRVOTNO BESEDILO ŽIVLJENJA, Oris zgodovine otroštva na Slovenskem v 19. stoletju, ČGP Delo - Globus Zagreb, Ljubljana, 1982
- Schroerer, Franz: Propstei- und Wallfahrtskirche MARIA SAAL, Kunstverlag Hofetter 1989
- Sedej, Ivan: LJUDSKA UMETNOST NA SLOVENSKEM, Mladinska knjiga, Ljubljana 1985
- Sedej, Ivan: STO NAJLEPŠIH KMEČKIH HIŠ NA SLOVENSKEM, Prešernova družba, Ljubljana 1989
- Trifunović, Lazar: JUGOSLAVIEN KUNSTDENKMALER von der Vorgeschichte bis in die Gegenwart, Jugoslovenska knjiga, Beograd 1988
- ENCIKLOPEDIJA LIKOVNIH UMETNOSTI, 3 Inj - Portl, Jugoslovanski leksikografski zavod, Zagreb MCMLXIV
- ENCIKLOPEDIJA UMETNOSTI - o človekovi ustvarjalni domišljiji, Mladinska knjiga, Ljubljana 1967
- LIKOVNA UMETNOST, Leksikon Cankarjeve založbe, Druga, dopolnjena izdaja, Ljubljana 1985
- VELIKA ILUSTRIRANA ENCIKLOPEDIJA - ZGODOVINA, Mladinska knjiga, Ljubljana 1983
- SVETO PISMO stare in nove zaveze, Ekumenska izdaja z novim prevodom nove zaveze, Izdala in založila Britanska biblična družba, Ljubljana 1985
- SVETO PISMO nove zaveze, Jubilejni prevod ob štiristoletnici Dalmatinove biblije, Izdala Slovenska pokrajinska škofovska konferenca, Ljubljana 1989
- več avtorjev: Umjetnost na tlu Jugoslavije GOTIKA U SLOVENIJI I HRVATSKOJ, Jugoslavija / Beograd, Spektar / Zagreb, Prva knjižna komuna / Mostar 1984
- več avtorjev: UMETNOSTNI ZAKLADI JUGOSLAVIJE, Jugoslavija / Beograd, Državna založba Slovenije / Ljubljana 1970
- več avtorjev: ETNOGRAFIJA POMURJA, Pomurska založba, Murska Sobota 1967
- več avtorjev: RANI SREDNJI VEK - Uobličavanje evropske kulture, Jugoslavija, Beograd 1976
- ZAKLADI SLOVENIJE, Cankarjeva založba, Ljubljana 1979